

UDK 398.8(497.6)
39(=163.43)

Primljeno: 30. 09. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Kerima Filan

FOLKLORNI MATERIJAL KAO ODREDNICA OČUVANJA KULTURNOG IDENTITETA

**(Sead Šemsović, *Život Bošnjaka – Od Bašeskije do
Nametka, Slovo bosansko, Sarajevo, 2023*)**

Pred nama je jedna knjiga o životu Bošnjaka. Na koje je aspekte bošnjačkog života usredotočena sugerira drugi dio njenoga naslova, a pojašnjava autor Sead Šemsović u predgovoru prikladno naslovljenom „O knjizi“. Mula Mustafu Bašeskiju (oko 1730-1809) autor uzima kao začetnika bošnjačke folkloristike, a Aliju Nametka (1906-1987) kao istraživača koji je svojim radom označio vrhunac bošnjačke folkloristike. U prvom dijelu knjige *Život Bošnjaka* autor donosi analizu folklorističke građe zastupljene u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije te u drugom dijelu detaljan pregled djelovanja Alije Nametka na polju folkloristike. To su, autorovim riječima, temelji na kojima nastaju svi ostali radovi iz oblasti bošnjačke folkloristike.

Uvodeći čitatelja u problematiku kojom se bavi u prvom dijelu knjige, autor definira svoj pristup folklorističkim bilješkama u Bašeskijinom *Ljetopisu*. Iznosi da je folklorni materijal uvijek oblik pamćenja, a ne materijal sam po sebi, te Bašeskijine bilješke takvoga sadržaja obrađuje kao oblik pamćenja kulturnih obrazaca u prošlosti koji svoje refleksije imaju u savremenosti.

Naslovi poglavlja „Materijalna kultura u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije“, „Folklor pokreta – kao prijelaz od materijalnog ka idejnom stvaralaštvu“, „Folklor ideja“, „Folklor kao umjetnost riječi“ pokazuju da autor obrađuje folklorističke bilješke iz *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije prateći klasifikaciju folklora koju je, kao prvu cjelovitu, sačinio Edward B. Tylor u drugoj polovini 19. stoljeća. Tako

poglavlja u ovoj knjizi, kao u klasičnim etnografijama, opisuju društvo, vjerovanja, običaje i svakodnevnicu – riječ je o opisu grada Sarajeva, odnosno o opisu bosanskohercegovačke sredine u 18. stoljeću.

Bašeskijine bilješke autoru su ponudile podatke na osnovu kojih o materijalnoj kulturi Bošnjaka govori kroz teme o kući i okućnici te o odjevnim predmetima. Prva tema je kratko obrađena, o drugoj se govori opširnije, što je odredila njihova obimom različita zastupljenost u Bašeskijinom *Ljetopisu*. Bilješke u kojima ljetopisac donosi podatke o odjevnim predmetima autora su dovele do zapažanja da su pripadnici različitih društvenih slojeva nosili određeni tip odijela te se po odjeći može raspoznavati pripadnost pojedinca nekoj grupi ili sloju društvene zajednice. Naročito se raznovrsni tipovi kapa i turbana pojavljuju kao „označitelji“ osoba koje ih nose. Tako u primjerima iz *Ljetopisa* prezentiranim u knjizi *Život Bošnjaka* čitamo kako su sarajevski građani Ibrahim-baša Jednjak i izvjesni Karić nosili na glavi „turban namotan na misirski način“, a obojica su bili „misirski trgovci“ (poslovali sa trgovačkom robom iz Egipta).

Autor je ukazao na to da je u *Ljetopisu* posve malo obavijesti o ženskoj odjeći. Ipak, dovoljno je pročitati dvije bilješke koje niže navodimo da se zna kako se u minulim stoljećima žena u javnom prostoru pojavljivala u *feredži*, ogrtaču koji ju je cijelu pokrivaio. U jednoj od dvije bilješke riječ je o nekoj ludoj djevojci koja je jedno vrijeme svakodnevno hodala po čaršiji „lijepo zamotana u feredžu, tako da se nimalo nije mogla vidjeti“, što znači da se, iako duševno bolesna u javnosti pojavljivala u skladu sa vladajućim običajem. Druga bilješka obavještava o jednoj prosjakinji, također ludoj ženi, „koja na sebi nije nosila feredžu“, što je bilo suprotno uobičajenom ženskom odijevanju.

U drugom poglavlju autor predstavlja tri prakse „folklor pokreta“: igre (igrači i mjesta za igru), pjevanje (svirači, pjevači i graditelji instrumenata) i pripovijedanje (pripovjedači). Vijesti iz prošlosti o ovim vidovima nematerijalne kulture od iznimne su vrijednosti za baštinike zato što se ostvaruju u znanju i umijeću, te žive onoliko koliko žive njihovi nositelji. Tradicionalnim postaju ako postoji kontinuitet prenošenja tog znanja i umijeća iz generacije u generaciju. Tako (o)čuvana, nematerijalna kultura unapređuje ljudsku kreativnost i ima važnu ulogu u razvoju društva. S druge strane, prekidom lanca prenošenja ti vidovi nematerijalne kulture ostaju u prošlosti. Od zaborava ih sačuvati može samo pismeno svjedočanstvo. Prezentirajući dosta obiman materijal iz *Ljetopisa* o narodnim igrama, pjevanju i pripovijedanju, Šemsović iznosi da Bašeskija zauzima mjesto u samom vrhu informatorâ o nematerijalnoj kulturi Bošnjaka.

Ovo poglavlje obavještava o različitim oblicima druženja u prošlim stoljećima. Neka su se druženja održavala kao pomno organizirani zvanični skupovi na kojima su se uz posebnu ceremoniju unapređivali mlađi pripadnici zanatskih udruženja u zvanje majstora. Neka su druženja imala za svrhu intelektualno i duhovno uzdizanje, na nekima su se pak održavala nadmetanja u igrama i fizičkim vještinama, na nekima se zabavljalo uz pjesmu, svirku ili pripovijedanje.

Iz Bašeskijinih bilježaka ne vidi se uloga žene u praksama „folklor pokreta“, što je u vezi sa njegovim svjetonazorom. No ovom prilikom možemo spomenuti da je visoki državni dužnosnik Ahmed Dževdet-paša u zvaničnim izvještajima o svome djelovanju u Bosni sredinom 19. stoljeća zabilježio kako se u nekim danima ranim jutrom mogla čuti pjesma djevojaka dok odlaze na izlet u prirodu. Među oblicima zabave na izletima Ahmed Dževdet-paša spominje i igranje narodnih igara.

Za promatranje nematerijalne baštine važno je ustanoviti kriterije pomoću kojih će se, koliko je moguće pouzdano, utvrditi njen lokalni ili pak nadlokalni karakter. Na taj način moguće je uočiti one oblike nematerijalne kulture, prisutne na jednom lokalitetu, koji se mogu učitati i širem prostoru. Takvim pristupom analizi bilježaka iz Bašeskijina *Ljetopisa*, koje se u prostornom smislu odnose na Sarajevo, Šemsović je uspio većinu oblika nematerijalne kulture sadržane u njima da odredi kao ukupnu bošnjačku kulturu.

„Folklor ideja“ naslov je trećeg poglavlja u kojem autor Sead Šemsović, na osnovu bilježaka u Bašeskijinom *Ljetopisu*, govori o običajima, vjerovanju, sujevjerju, narodnoj medicini. Od običaja autor je dosta prostora posvetio jednome koji Bašeskija spominje pod nazivom *devr-i iskat*. Potrebno je podsjetiti da se Bašeskija ne zadržava na samom opisu običaja ili obreda. No to što često spominje *devr-i iskat*, običaj koji se prakticirao u povodu nečije smrti, siguran je pokazatelj njegove raširenosti. Šemsović je u tome vidio potrebu da u svojoj knjizi obuhvatno predstavi *devr-i iskat* koji se, po njegovim nalazima, i danas prakticira u nekim krajevima. Govoreći, nadalje, u ovome poglavlju o čudnim događajima koje je Bašeskija zabilježio – kao vlastiti ili pak tuđi doživljaj – Šemsović ističe da te bilješke pokazuju „bogato narodno vjerovanje u začudno, kao i spremnost pojedinca da uđe u susret sa onostranim kako bi pomogao drugome čovjeku“. Riječ je o liječenju kroz susret sa onostranim.

Autorova analiza bilježaka iz *Ljetopisa* pokazuje da u tom svijetu ima pojedinaca za koje su, kako Bašeskija kaže, „neki smatrali“ ili za koje „se govorilo“ da su vidoviti, što se smatra posebnom osobinom pojedinca koji je dostigao visok stepen duhovne spoznaje. Dok u bilješkama o vidovitim osobama Bašeskija navedenim jezičkim formulacijama sebe ostavlja na distanci naspram narodnog vjerovanja, u

drugim bilješkama neposredno iskazuje i svoje vjerovanje „da onaj ko ubije drugoga i sam bude ubijen“, „da u isto vrijeme ne haraju dvije bolesti jer dvije vatre ne mogu gorjeti na jednom ognjištu“, „da nije dobro u životu prebrzo napredovati jer ko brzo napreduje brzo i strada“. Ovakve bilješke obično sadrže i formulaciju „poznato je da...“ ili „iskustvo je pokazalo da...“.

Između Bašeskijinih bilježaka koje autor obrađuje u podnaslovu „Predskazivanje i snovi“ istaknut ćemo one u kojima se spominje predviđanje budućih događaja prema knjizi *melhemi*, što je jedna forma narodne književnosti koja tumači buduće događaje uzimajući kao znakove položaj mjeseca i zvijezda te prirodne pojave u određenim mjesecima i danima u godini. Predviđanje budućnosti prema *melhemi* odnosi se na društvene događaje mnogo više nego na život pojedinca. U bilješkama tog sadržaja koje autor predočava u svojoj knjizi vidimo Bašeskiju kako čita *melhemu* i na osnovu te knjige predviđa da pojava crvenila na nebu u predvečerje tog i tog dana u godini ukazuje na rat, ili ukazuje na smrt visokog dostojanstvenika, ili na bolest. Neodvojivi, sastavni dio takvih bilježaka su Bašeskijine riječi da „tako kaže *melhema*, a samo je Bog onaj koji zna“.

Tim riječima Bašeskija zaključuje i svoje bilješke o tumačenju snova u kojima se pojavljuje kao tumač i svojih tuđih snova. U toj praksi autor Sead Šemsović vidi brigu bosanskog čovjeka da odgonetne dešavanja kojima je okružen, vidi nastojanje da se obavljanjem posebne molitve (*istahara namaz*) čovjek približi Bogu i vježba svoj duh da bude zadovoljan sudbinom. Na tumačenje snova autor ukazuje kao na dio onodobnog razumijevanja života „te je samim tim ta praksa dio ukupne slike kulturnog razvoja“.

Naredna tema u poglavlju „Folklor ideja“ je narodna medicina u *Ljetopisu*. Autor se ovdje zanima za jedan raritetan segment bosanskohercegovačke kulture. Kroz prikaz literature o njima autor se osvrće na prve ljekaruše sa prostora Bosne koje potječu iz 15. stoljeća. Potom ukazuje na malobrojne primjerke ljekaruša iz osmanskog perioda koje su pisane na našem jeziku arapskim pismom te na franjevačke, pravoslavne i jevrejske ljekaruša. Istaknuli bismo da su sve spomenute ljekaruše vrijedni dokumenti bosanskohercegovačke etnomedicine. Iznimna je vrijednost ljekaruša u tome što su u njima zapisani, i na taj način sačuvani, recepti i naputci o liječenju budući da su se ta znanja mahom prenosila usmenim putem. Za Bašeskijine bilješke koje po sadržaju pripadaju historijskoj medicinskoj tematici, autor ističe da su to mahom obavijesti o bolestima i bolesnicima, o ljekovitim biljkama i ljudima koji su se bavili liječenjem, dok samo dvije govore o pripravljanju lijekova. Pa ipak, iz nekih saznajemo o manjim hirurškim zahvatima. Osim bilježaka

koje kazuju o ovakvim „konkretnim“ načinima liječenja, autor se pozabavio i onima koje obavještavaju o praksi „apstraktnog“ oblika liječenja (praksa *zapisa*). Rekli bismo da je autor u ovome poglavlju pregledno i obuhvatno ponudio jedan dio bosanskohercegovačke kulturne medicinske baštine.

„Folklor kao umjetnost riječi“ naslov je posljednjeg poglavlja u prvom dijelu knjige *Život Bošnjaka*. Materijal iz *Ljetopisa* koji obrađuje u okviru ove tematike autor je svrstao u tri kategorije. Prvu kategoriju čine kratki prozni tekstovi (poučne i šaljive priče) i poezija, u drugu je kategoriju uvrstio paremiološke žanrove (poslovice i izreke) te u treću nadimke. Za prvu kategoriju zanimljivo je uočiti da je šest poetskih cjelina Bašeskija u svojoj *Medžmui* zabilježio na našem jeziku arapskim pismom. Osim jedne, za koju je vrlo vjerovatno da je njen autor sâm Bašeskija, preostale pjesme pripadaju našoj usmenoj književnosti. Za razliku od poezije, poučne i šaljive priče Bašeskija je zapisao na osmansko-turskom jeziku. Nadat se da će buduća istraživanja kazati nešto više o porijeklu ovih kratkih priča.

U drugom tematskom bloku ove knjige autor prikazuje i analizira ukupan folkloristički rad Alije Nametka. Svjestan da je Alija Nametak javnosti najprije prepoznatljiv kao književnik, autor već u prvoj rečenici iznosi ocjenu da je Nametak, uz istaknut kulturni rad, „zasigurno najizrasliji kao folklorist“. Naredne stranice pokazat će da ova ocjena proizlazi iz temeljite analize kojom je Šemsović zašao u sve detalje Nametkovog rada. Do tog izlaganja čitatelja dovodi kroz prikaz literature i dosadašnjih istraživanja Nametkovog doprinosa folkloristici. „Tematski krugovi“ naslov je poglavlja u kojem autor sve Nametkove radovi tretira u sedam oblasti djelovanja: Sakupljanje usmene književnosti, Narodni običaji i obredi, Folkloristi, istraživači i sakupljači, Historijske ličnosti u usmenom pamćenju, Teme i motivi usmene književnosti, Muzički folklor, Bibliografija, nekrolozi i natuknice. Naglašavajući da je unutar svake Nametkov doprinos izuzetan, autor podcrtava sakupljanje usmene književnosti kao najbogatiji segment njegovog djelovanja kojim je bio zaokupiran od rane mladosti. Između ovih radova istaknimo „Interpretaciju epskih narodnih pjesama kod bosansko-hercegovačkih iseljenika u Turskoj“ u kojem je Alija Nametak donio i dva kraća notna zapisa o načinu izvođenja epske pjesme među Bošnjacima u Turskoj, čime je, kako je Šemsović istakao, dao doprinos etnomuzikologiji. Nametkovu zbirku narodnih pjesama *Od bešike do motike* objavljenu 1970. autor opisuje kao jednu od najvažnijih zbirki usmene lirske poezije Bošnjaka. Pedesetogodišnje djelovanje Alije Nametka u oblasti folkloristike Šemsović izlaže navodeći hronološkim redom i komentirajući svaki pojedini rad. Prethodno navedeni tematski krugovi te „Bibliografija folklorističkih radova Alije

Nametka“ koja zauzima posljednjih šest stranica ovoga dijela knjige omogućavaju čitatelju da sagleda širinu prostora koji je Nametak zahvatio u svojim folklorističkim radovima i u njima dao veliki doprinos poznavanju života Bošnjaka.

Veliki je doprinos poznavanju života Bošnjaka dao i Sead Šemsović ovom knjigom. U njoj je uspješno ponuđeno vrlo zanimljivo i važno istraživanje zbog čega će, smatram, osim naučnicima i stručnjacima iz oblasti folkloristike, etnologije i antropologije ova knjiga biti korisna i širokom čitateljstvu, prvo zbog zanimljivosti tematike, a potom i zbog lakoće sa kojom se njen sadržaj prati.

Adresa autorice
Author's address

Kerima Filan
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
kerima.filan@ff.unsa.ba